

О. Ю. ОЛІЙНИК
(Київ, Україна)

ТЕРМІНОЛОГІЯ ОПИСУ МОВНОГО ЛАНДШАФТУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Проаналізовано погляди мовознавців на термінологію мовного ландшафту, визначено специфіку ключових термінів напряму в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Ключові слова: мовний ландшафт, знак, знаки top-down, знаки bottom-up.

Мова в текстовій формі посідає визначне місце у формуванні мовної особистості. Сам термін *мовний ландшафт* був уперше використаний Р. Ландрі і Р. Боургіс у значенні “мова публічних і комерційних знаків на певній території чи в певному регіоні”, тобто “мова дорожніх транспарантів, рекламних білбордів, назв вулиць, топонімів, вивісок на магазинах, знаків на урядових будівлях тощо” [18, с. 25]. Хоча сферою їх наукового інтересу було не спостереження за власне знаками мовного ландшафту (фр. *paysage linguistique*), а скоріше їх сприйняття, у подальших дослідженнях за основу взято саме це визначення мовного ландшафту.

Систематичне вивчення мовного ландшафту міста почалося порівняно нещодавно, лише кілька десятиліть тому. Незважаючи на те, що відтоді цей напрям досліджень набуває все більшої популярності та ширшого висвітлення в працях учених, його терміносистема ще не цілком усталена. Як відомо, на формування мовного ландшафту впливають і лінгвальні, і екстралінгвальні чинники, тому досить складно, зважаючи на регіональні та мовні особливості, виробити єдину систему понять і відповідно термінів, які б рівною мірою задовольняли різноманітні мовні середовища та враховували специфіку тієї чи тієї місцевості. Є різні підходи до вивчення цієї сфери мовної діяльності, тому об'єктом дослідження нашої статті стали відмінності в поглядах на ключові поняття цієї галузі соціолінгвістики, а саме – дослідження мовного ландшафту. Незважаючи на значну увагу до названої проблематики в працях зарубіжних учених, на українському ґрунті теоретичні засади термінології цього напряму ще недостатньо вироблені, у зв'язку з чим вважаємо за доцільне зацентрувати увагу на ключових термінах та висвітлити їх бачення вченими, які репрезентують різні погляди на проблему. Більшість досліджень мовного ландшафту застосовує синхронічний підхід, але можливість порівнянь даних, отриманих за обстеження певних населених пунктів, практично нівелюється відмінностями в ключових поняттях, таких як “мовний ландшафт”, “знак”, “урядові / неурядові знаки” тощо.

На думку Л. Белея, “особливий інтерес для вивчення мовного ландшафту складають мовно диверсифіковані регіони” [1, с. 38]. Так, в Україні

через певні причини сформувався й потребує подальшого детального вивчення доволі специфічний мовний ландшафт. Теоретичним аспектам цієї проблеми приділяють увагу Л. Белей [1], Л. Біланюк [12], А. Павленко [19, 20], мовним ландшафтам окремих регіонів – О. Белей [2], О. Галай [3], С. Шах [21] тощо.

Учені більшості країн світу, а також зарубіжні дослідники мовних реалій українських міст мовний ландшафт переважно вивчають у просторовій площині, беручи до уваги та аналізуючи певну ділянку міста (район, вулицю) чи розглядаючи деякі міста країни, які є, на їхню думку, тією чи іншою мірою прикметними або визначальними для мовного образу цієї місцевості. Учені України та Росії переважно акцентують свою увагу на певному розряді власних назв у контексті мови міста (наприклад, ергонімах) або жанрі (оголошеннях, вивісках). У зв'язку з цим термінологія зарубіжних і вітчизняних досліджень мовного ландшафту дещо різниться.

Загальну картину мов, якими говорять, також називають мовним ландшафтом. У цьому досить широкому значенні термін мовний ландшафт може бути синонімічним до термінів мовний ринок (*linguistic market*), мовна мозаїка (*linguistic mosaic*), екологія мов (*ecology of languages*), різноманітність мов (*diversity of languages*) або мовна ситуація (*linguistic situation*). Іноді до значення цього терміна залучають також історію мов або різні ступені володіння мовами [16, с. 1].

Л. Белей зауважує, що існують і дещо інші значення терміна мовний ландшафт, такі як “перелік мов, уживаних у країні загалом”; як “ареал, що включає територію декількох країн з різними мовами спілкування”; як “діалектний континуум однієї мови”; як “державне маркування топонімів”. Термін функціонує в українських студіях обмежено через брак досліджень цього аспекту функціонування мов, він досі зазвичай “не має свого усталеного термінологічного значення” [1, с. 36–37]. Д. Гортер і Д. Ценоз, приймаючи визначення мовного ландшафту Р. Ландрі та Р. Боургіса, пропонують ще один термін для досліджень саме міських мовних реалій – *multilingual cityscape* (у перекладі Л. Белей – мультилінгвальний міськшафт) у зв'язку з тим, що кількість мовних знаків особливо велика в торговельних районах міста, а слово *cityscape* в англійській мові є еквівалентом для *landscape* стосовно міста [22]. Цей термін уже застосовують у культурній географії в академічному журналі “Cityscape” [13, с. 70], але поки що він не має точного відповідника в українській мові.

Для загального позначення реалій міського мовного устрою та побуту в російській науковій літературі вживають такі синонімічні терміни: лексика міста [5], слово міського середовища [7], мовний код міста [9], семіотика міста [8], мовний простір міста [6]. “Наявність досить великої кількості формулювань указує на складність точного відображення в одному терміні сукупності тих явищ, які він позначає”, – зазначає Н. В. Ісмагілова [4, с. 12]. Отже, всі ці терміни не виключають можливості їх ширшого тлумачення. Так, Н. В. Ісмагілова, вивчаючи систему номінацій, які відбивають особливості міського простору, обирає термін мовний ландшафт міста, яким позначає також власне урбаноніми, так звані “слова на вивісках”, наймену-

вання міського транспорту та його різновидів. На останню групу назв у студіях мовного ландшафту міста інших дослідників ми не натрапляли.

Ще одним ключовим поняттям, яке потребує точного визначення й окреслення для отримання співмірних практичних результатів, є “знак”. У “Словнику української мови” слово знак має кілька значень, два з яких актуальні для вивчення мовного ландшафту, а саме “предмет, позначка, зображення і т. ін., які вказують на що-небудь, підтверджують, означають щось; сигнал”, “зображення з відомим умовним значенням” (СУМ, III, с. 639). У першому значенні знак – це ключовий термін семіотики, а в другому – він має безпосередній стосунок до нашого дослідження. Учені розходяться в думках щодо того, як визначити його межі. Зокрема, П. Бакгауз вважає знаком “будь-який шматок письмового тексту в просторово визначеному кадрі” [10, с. 66]. Основне визначення досить широке, воно об’єднує все: від рукописних наклеюк до величезних комерційних рекламних щитів, наклеюки на входних дверях, килимки з літерами або ботанічні таблички з поясненнями на деревах. Крім того, воно є фізичним, а не семантичним. Кожен знак незалежно від його розміру розцінюється як один елемент. У багатьох дослідженнях, присвячених мовним ландшафтам, використане аналогічне визначення – прямо або опосередковано.

Проте деякі дослідники трактують цей термін по-іншому, наприклад, М. К. Ель-Ясін і Р. С. Магадін [15, с. 409] називають “знаком” увесь мовний матеріал (спеціальна вивіска або знак на вітрині), спрямований на те, щоб привернути увагу до магазину. Все, що стосується того самого магазину або універмагу, розглядається як єдиний знак, навіть там, де написи розміщено по різні боки магазину, наприклад, у випадках магазинів на розі вулиць, магазинів з більш ніж одним знаком або магазинів із вивісками й вітринами або дверима з додатковими написами на них. Д. Гортер і Д. Ценоз зробили подібний вибір: у випадку магазинів, банків і інших бізнес-установ вони вирішили взяти всі тексти разом як єдине ціле, і тому кожна установа, а не кожен окремий знак стає для них одиницею аналізу. Отже, якщо банк чи магазин має назву на фронтальній частині, а також певну кількість рекламних плакатів на вікнах, усе це вважають одним знаком [13, с. 71]. Вважаємо доцільним у дослідженнях українських мовних ландшафтів послуговуватися визначенням П. Бакгауза, розуміючи під знаком уривок письмового тексту всередині просторово визначеного кадру, але із застосуванням певних обмежень.

Багато дослідників, зокрема, Е. Бен-Рафаель, Д. Ценоз та Д. Гортер, розрізняють *top-down* (згори – вниз) і *bottom-up* (знизу – вгору) потоки елементів мовного ландшафту – ці терміни не мають точних відповідників в українській мові. Перший використовують на позначення елементів, розміщених “інституціями, які так чи інакше перебувають під контролем місцевої або центральної політики”; елементи *bottom-up* демонструють “окремі особи, асоційовані або корпоративними суб’єктами, які користуються автономією дій у законних межах”. Автори зазначають, що “основна відмінність між цими двома категоріями полягає в тому, що перші мають відбивати загальну прихильність до домінуючої культури, тоді як другі творяться вільніше відповідно до індивідуаль-

них стратегій” [11, с. 36]. Дж. Каллен критикує використання цієї дихотомічної просторової метафори як занадто простої. Уряд може спілкуватися з пересічними громадянами “згори – вниз”, але у зворотному порядку це діє не завжди. Отже, знаки, адресовані іншим громадянам, запропоновано називати горизонтальними [17]. Е. Шогамі й Д. Гортер до групи знаків згори – вниз залучають не тільки урядові, а й знаки, розміщені великими корпораціями, які є приватними суб’єктами. Натомість П. Бакгауз, слідом за Л.-Ж. Кальве, віддає перевагу латинським біологічним термінам *in vitro* та *in vivo*. У контексті лінгвістичного пейзажу *in vitro* характеризує дещо штучну мову, вжиту владою, тоді як *in vivo* вказує на живу багатомовність [14, с. 19]. Р. Ландрі та Р. Боурхіс пропонують виділяти “урядові” й “приватні” знаки через чіткість цих дефініцій, але й у цьому випадку межі між ними можуть бути розмитими, наприклад, у випадку приватизації державного банку чи націоналізації приватного.

Крім визначених іноземними дослідниками двох основних груп знаків відповідно до суб’єктів, які їх створюють, А. Павленко, досліджуючи мовний ландшафт Києва, виділяє третю – приватні знаки, характерні не для всіх країн, але типові для мовного ландшафту України. Вона розподіляє знаки на такі категорії: а) офіційні знаки – це знаки, які розміщують органи влади: назви державних установ та інституцій, меморіальні дошки; б) комерційні знаки – знаки, які демонструють приватні підприємства; в) приватні знаки – знаки, які розміщують у громадських місцях окремі особи. Крім того, А. Павленко виділяє постійні й тимчасові знаки, до останніх можемо зарахувати здебільшого приватні знаки [21]. На нашу думку, таке розрізнення актуальне й потребує подальшого уточнення, адже відмінність між мовами офіційних і неофіційних знаків досить відчутна, тому вважаємо доцільним термінологічно виокремити три категорії знаків і детально дослідити кожен з них.

Однією з основних проблем дослідження мовного ландшафту є відмінності в підходах до визначення ключових понять цієї галузі соціолінгвістики, складність оперативного опрацювання масиву наукової літератури, що друкується в країнах усього світу. Шляхами до її розв’язання могла б бути уніфікація термінології в цій сфері, створення потужної бібліотечної бази. Отже, важливими питаннями майбутніх досліджень мовних ландшафтів населених пунктів лишається вивчення зарубіжного досвіду й досягнень та адаптація його до реалій України, вироблення мовної політики з урахуванням впливу мовного ландшафту на свідомість мовців.

1. *Белей Л.* Соціолінгвістичне висвітлення терміна “мовний ландшафт” // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород: Говерла, 2010. – Вип. 23. – С. 36–40.
2. *Белей О. О.* Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2000. – 17 с.
3. *Галай О.* Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст.: Автореф. ... дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгородський нац. ун-т. – Ужгород, 2008. – 29 с.
4. *Исмагилова Н. В.* Язык города Уфы: функционирование различных языковых подсистем и билингвизма: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Башкирский гос. ун-т. – М., 2007. – 22 с.

5. Красильникова Е. В., Капанадзе Ж. А. Лексика города. К постановке проблемы // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 54–59.
6. Михайлова О. А. Отражение региональной идентичности в языковом пространстве города // Язык современного города: Тезисы докл. междунар. конф. Восьмые Шмелевские чтения. – М.: Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, 2008. – 169 с.
7. Михалан К. П., Шмелева Т. В. Слово городской среды // Филологические науки. – 1984. – № 4. – С. 32–40.
8. Прокуровская Н. А. Город в зеркале своего языка: на языковом материале г. Ижевска. – Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1996. – 228 с.
9. Шкатова Л. А. «Языковой код» уральского города // Языковой облик уральского города: Сб. науч. тр. – Свердловск: УрГУ, 1990. – С. 82–86.
10. Backhaus P. Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo / Peter Backhaus. – Clevedon: Multilingual Matters, 2007. – 158 p.
11. Ben-Rafael E., Shohamy E., Hasan Amara M., Trumper-Hecht N. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel // Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. – Clevedon: Multilingual Matters, 2006 – P. 7–30.
12. Bilaniuk L. Contested tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine. – Ithaka: Cornell University Press, 2005. – 256 p.
13. Cenoz J., Gorter D. Linguistic Landscape and Minority Languages // Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. – Clevedon: Multilingual Matters, 2006. – P. 67–80.
14. Edelman L. J. Linguistic Landscapes in the Netherlands. A Study of Multilingualism in Amsterdam and Friesland. – Utrecht: LOT, 2010. – 156 p.
15. El-Yasin M. K., Mahadin R. S. On the Pragmatics of Shop Signs in Jordan // Journal of Pragmatics. – 1996. – Vol. 26. – № 3 – P. 407–416.
16. Gorter D. Introduction: The Study of Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism // Linguistic landscape: a new approach to multilingualism. – Clevedon: Multilingual Matters, 2006. – P. 1–6.
17. Kallen J. Tourism and representation in the Irish linguistic landscape // Linguistic Landscapes: Expanding the Scenery. – N. Y.: Routledge, 2008. – с. 270–283.
18. Landry R., Bourhis R. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study // Journal of Language and Social Psychology. – 1997. – № 1. – P. 23–49.
19. Pavlenko A. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes // Journal of Slavic Linguistics. – 2009. – Vol. 17. – № 1–2. – P 247–274.
20. Pavlenko A. Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine // Minority Languages in the Linguistic Landscape In Durk Gorter, Heiko F. Marten and Luk Van Mensel – Hampshire: Palgrave Macmillan. – 2012. – P. 36–57.
21. Shakh S. Asymmetrical Bilingualism in the Russophone Urban Areas of Ukraine and its Linguistic Outcomes. – Access mode: http://www.fb10.uni-bremen.de/language_ empires/abstracts/shakh.pdf.
22. Режимдоступу: <http://oxforddictionaries.com/definition/english/cityscape?q=cityscape>.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ
СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 2. – 550 с.

O. Y. Oliinyk

TERMINOLOGY FOR DESCRIPTION OF LINGUISTIC LANDSCAPE IN NATIVE AND FOREIGN LINGUISTICS

The terminology of description of linguistic landscape is analyzed, the specific of key terms in native and foreign linguistics is defined.

Key words: linguistic landscape, sign, top-down signs, bottom-up signs.